

ISSN 0131-775X

ЕКОНОМІКА УКРАЇНИ

11

ЛИСТОПАД

1993

ЕКОНОМІКА УКРАЇНИ

ПОЛІТИКО-ЕКОНОМІЧНИЙ ЖУРНАЛ
МІНІСТЕРСТВА ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ,
МІНІСТЕРСТВА ФІНАНСІВ УКРАЇНИ
ТА АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

11 (384)

ЛИСТОПАД

1993

Видається
з вересня
1958 р.

Виходить щомісяця

З М І С Т

Стор.

ГАРБУЗ М.— Нагодувати себе ми можемо тільки самі	3
РЕВЕНКО А.— Проблеми формування національної економічної безпеки України	15
СУРГАЙ М., ТОЛМАЧОВ В., ШУЛЬЖЕНКО О., ШУЛЬЖЕНКО В.— Усвідомлена необхідність або ставка на вугільну енергетику	22

УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІКОЮ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

БІЛОРУС О., РОГАЧ В.— Теорія менеджменту: стратегія управління підприємством	26
МОСКВІН О.— Проблеми розробки міжгалузевих балансів у системі національних рахунків	31
МІЩЕНКО В., КРУПІННИКОВ С.— Науково-методичні основи та економічний механізм платного використання надр	36

СОЦІАЛЬНЕ РИНКОВЕ ГОСПОДАРСТВО: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

НЕСТЕРЕНКО В., РОКОЧА В.— Економічна активність держави: суспільні товари і державне підприємство	44
---	----

ПИТАННЯ РОЗВИТКУ АПК

ЛУПЕНКО Ю.— Формування акціонерних структур в АПК	54
АЛМАШІ О., БОЙКО В., ШОВАК Ю.— Шляхи розвитку сімейних сільських господарств у Закарпатті	59

ВИДАВНИЦТВО «ПРЕСА УКРАЇНИ»
КИЇВ

ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

ТРЕГОБЧУК В., САБО Ю., ТЮТЮННИК Ю.— Організаційно-економічні механізми раціонального використання і охорони земель в умовах ринку	64
КУЗІН В., НОВИК Л., КОРХ М.— Зв'язок екологічної ренти з регіональною основою відтворення робочої сили	69

РЕФОРМУВАННЯ ВІДНОСИН ВЛАСНОСТІ

КОВАЛЬОВ О., РУДЧЕНКО О.— Здійснення права громадян України на безвідплатну приватизацію державної власності	74
--	----

З ІСТОРІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

ГОРКІНА Л.— Михайло Іванович Туган-Барановський: сторінки життя і творчості	80
---	----

ЗАМІТКИ І ЛИСТИ

ЛИТВИН П.— Чигирин відродиться	88
СЕРГІЄНКО М.— Досвід скорочення застосування ручної праці	89
ХИЛИНСЬКИЙ Г.— Забалансовий облік і контроль	91

КРИТИКА І БІБЛІОГРАФІЯ

ЮРЧИШИН В., ПАЛАМАРЧУК В.— Фундаментальний підручник з менеджменту	94
УСТЕНКО О.— Новий посібник з проблем управління	96

Головний редактор І. І. ЛУКІНОВ.
Редакційна колегія: АНТОНЬЄВ Г. К., БАБИЧ С. П., БУДКІН В. С., БУКОВИНСЬКИЙ С. А., ВУСИК І. П. (заст. головного редактора), ГАЛЬЧИНСЬКИЙ В. К., ГЕРАСИМЧУК М. С., ГУСАКОВСЬКИЙ В. С., ДЗІСЬ Г. В., ДОЛІШНИЙ М. І., ДОРОГУНЦОВ С. І., КРЕДИСОВ А. І., КУЛЕШИНА Н. С. (відповідальний секретар), ЛІПАШОВ В. О., МАРТИНЮК В. І., ПАВЛЕНКО А. Ф., ПАНЧЕНКО Є. Г., ПОШИВАЙЛО В. К., САБЛУК П. Т., СТОЛЯРОВ В. Ф., ФРАНДЮК І. В., ЧЕРНЯК В. К., ШИТРИЯ О. І.

Коректори І. В. Цесарська, Г. Е. Орешкевич.

Технічний редактор Л. Г. Басенко

Здано до набору 13.10.93. Підписано до друку 11.11.93. Формат 70×108^{1/16}. Папір друк. № 2. Високий друк. Ум. друк. арк. 8,4. Ум. фарб.-відб. 8,8. Обл.-вид. арк. 11. Загальний тираж 35 360. Зам. 0134011. Ціна 720 крб.

Адреса редакції: 252015, Київ-15, вул. Цитадельна, 4/7.
Телефони: заст. головного редактора 290-32-71, відповідального секретаря 290-52-75, завідуючого редакцією 290-31-10.

Друкарня комбінату друку видавництва «Преса України»,
252006, Київ-6, вул. Анрі Барбюса, 51/2.

«ЕКОНОМІКА УКРАЇНИ», політико-економічний журнал
Міністерства економіки України, Міністерства фінансів України
і Академії наук України.

Издается с сентября 1958 года. Выходит ежемесячно.

Адрес редакції: 252015, Киев-15, ул. Цитадельная, 4/7.

Типография комбината печати издательства «Преса України»,
252006, Киев-6, ул. Анри Барбюса, 51/2.

© Видавництво «Преса України». «Економіка України», 1993.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ МЕХАНІЗМИ РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ І ОХОРОНИ ЗЕМЕЛЬ В УМОВАХ РІЗЬКУ

(досвід країн Західної Європи та Північної Америки)

В. ТРЕГОВЧУК,
член-кореспондент УААН,
Ю. САБО,
Ю. ТЮТЮННИК

Серед глобальних проблем, зумовлених сучасною науково-технічною революцією, однією з найбільш гострих, складних і багатоаспектних є проблема раціонального використання, відтворення та всебічної охорони природних ресурсів від забруднення, деградації і виснаження. Насамперед це стосується земель — найважливішої складової частини біосфери. Високий рівень концентрації важкої промисловості, необґрунтовані масштаби сільськогосподарського освоєння територій, технократичний детермінізм та екологічний волюнтаризм при розвитку і розміщенні продуктивних сил, фінансування та здійснення природоохоронних заходів за залишковим принципом, тобто все те, що мало місце ще кілька десятиріч тому в розвинутих країнах Заходу, зумовило там гостру екологічну кризу.

Проте за останні півтора-два десятиріччя у цих країнах досягнуто значних успіхів у розв'язанні екологічних проблем. За підрахунками експертів ООН, у країнах Західної Європи та Північної Америки тепер на оздоровлення навколишнього природного середовища, поліпшення використання й охорони його ресурсів витрачаються досить великі кошти — до 2% валового національного продукту.

Сучасний механізм державного екологічного регулювання тут почав формуватися наприкінці 60-х — у 70-х роках, коли загострення екологічної кризи досягло апогею. На першому етапі цього регулювання використовувалися переважно адміністративно-законодавчі підйоми. Потім почали все активніше застосовуватися, особливо з кінця 70-х років, економічні механізми стимулювання природоохоронної діяльності окремих монополій, фірм, концернів тощо.

Аналіз зарубіжного досвіду в галузі дер-

жавно-правового регулювання природокористування та охорони навколишнього природного середовища дає можливість зробити декілька узагальнюючих висновків. Вони зводяться ось до чого.

1. Система охорони навколишнього природного середовища в індустріально розвинутих країнах Заходу з інтенсивним, високо механізованим та хімізованим сільськогосподарським виробництвом спирається сьогодні на різнобічне, глибоко розроблене та всеохоплююче природоохоронне законодавство. Воно, по-перше, забезпечує дійовий контроль з боку центральних і місцевих органів влади, а по-друге, законодавчо покладає відповідальність на природокористувачів і природозабруднювачів за раціональне використання та охорону природних ресурсів. Основним принципом природокористування в цих країнах є те, що платить той, хто використовує природні ресурси та забруднює навколишнє середовище.

Характерною рисою екологічного законодавства в більшості країн Західної Європи та Північної Америки є переміщення центру у вирішенні природоохоронних завдань із загальнонаціонального до регіонального рівня, до розв'язання окремих проблем по охороні природних ресурсів і об'єктів. Якщо, наприклад, в США у 1969 р. було прийнято Закон про національну політику в галузі охорони навколишнього середовища, то нині налічується понад 100 відповідних законів, які регулюють окремі питання у сфері екології та природокористування.

2. З метою реалізації державної політики в галузі охорони природи і контролю за виконанням чинного екологічного законодавства створено відповідні організаційні структури природоохоронного державного

регулювання. Їх основою є, як правило, сильні центральні відомства. Наприклад, у тих же США — Рада по якості навколишнього середовища; Агентство по охороні навколишнього середовища, Міністерство з питань навколишнього середовища в Англії; Міністерство з питань якості життя у Франції тощо.

Основне завдання зазначених центральних органів полягає в розробці принципів і напрямів екологічної політики, наукових критеріїв оцінки якості навколишнього природного середовища, підготовці на їх базі екологічних нормативів і стандартів, норм природокористування тощо. Поряд з цим вони організують розробку та реалізацію національних екологічних програм. В останнє десятиріччя мала місце тенденція передачі певної частини функцій і повноважень центральних органів до регіонально-територіальних рівнів управління охороною навколишнього середовища та природокористуванням.

Серед варіантів поєднання централізованого і муніципального регулювання у сфері екології можна виділити такі: федеральний контроль за наявністю спеціальних місцевих органів по охороні природи (в США); місцевий контроль, обмежений регіональними системами моніторингу (це характерно для більшості унітарних держав); федеральний контроль за охороною загальнонаціональних природних ресурсів, багатства та об'єктів (наприклад, повітря) і місцевий контроль за охороною локальних природних ресурсів (грунти, водойми, ліси і т. п.).

3. В усіх країнах, про які тут йдеться, створено ефективні національні системи контролю (моніторингу) за якістю навколишнього природного середовища. Такі системи містять достовірну та різноманітну інформацію про зміни в природі, що відбуваються під дією антропогенних факторів, про фінансову ситуацію, нові законодавчі акти в галузі охорони природи тощо. Дані моніторингових систем дають змогу постійно коригувати як кількісні норми та нормативи, так і набір видів забруднень, що підлягають контролю¹.

Достовірна і повна інформація щодо змін, які відбуваються в навколишньому природному середовищі під впливом діяльності суспільства, необхідна для прийняття правильних та своєчасних рішень,

¹ Національна служба моніторингу в США почала створюватися у 1977 р. згідно з директивою президента Дж. Картера. До цього високими темпами формувалася в країні мережа станцій спостереження, нарощувалася випуск необхідного обладнання, розроблялися автоматизовані технології проведення аналізів рівнів забруднень, концентрації шкідливих речовин у викидах тощо. Так, лише за 1970—1976 рр. кількість станцій спостереження за вмістом окислів сірки в атмосфері зростає з 403 до 2500 одиниць, тобто більш як у 6 разів, а за вмістом окислів азоту — відповідно з 28 до 1123, або у 40 разів.

для оцінки ефективності здійснюваних природоохоронних програм і окремих заходів та коштів, що направляються на зазначені цілі. Нарешті, така інформація потрібна для пізнання природи та попередження тих непередбачуваних незворотних явищ, які можуть у ній відбутися і спричинитися зрештою до катастрофічних наслідків.

Розширення міжнародного співробітництва у сфері спостережень за станом навколишнього природного середовища зумовило появу механізмів, що дали можливість поєднати та узгодити національні екологічні методики і нормативи. Головним результатом створення моніторингових систем стало широкомасштабне використання екологічної експертизи тих чи інших проектів будівництва господарських об'єктів з метою оцінки їх впливу на навколишнє природне середовище. Значно зросла в зв'язку з цим питома вага природоохоронних заходів, що мають превентивний характер.

4. Роль держави, державних структур і централізованих асигнувань у вирішенні екологічних проблем у країнах Західної Європи та Північної Америки протягом усього періоду була досить великою. Наприклад, частка держави в загальнонаціональних затратах на природоохоронні заходи коливається нині від 1/3 в США до 2/3 у Франції. При цьому держава бере на себе основну частину затрат на фундаментальні дослідження в галузі екології та охорони природи, підготовку відповідних спеціалістів.

Головними джерелами надходження коштів для вирішення природоохоронних завдань є асигнування промислових та інших компаній (до 60%); витрати населення (близько 20%) і бюджетне фінансування (майже 20% сумарних затрат). Що стосується напрямів витрачання цих коштів, то, наприклад, у США на зменшення забруднення природного середовища направляється до 95% їх загальної суми, на контроль, регулювання та моніторинг — 1,8 і науково-дослідні розробки — 3,2%².

5. Економічне стимулювання природоохорони в країнах з класичними ринковими відносинами здійснюється за допомогою законодавчо закріплених підходів:

— пільгове кредитування фірм і об'єднань, які вкладають кошти в природоохоронні заходи, у відповідні технологічні та технічні поліпшення тощо;

— безпосередні субсидії (централізовані чи місцеві) на придбання та освоєння технічно досконалого, екологічно безпечного обладнання;

— безпроцентні позики спеціальних випусків для придбання очисних систем, екологічно безпечних технологій;

— пільгові строки амортизаційного списання природоохоронних фондів;

— звільнення від податків частини прибутків (доходів), яка спрямовується на бу-

² Див.: Соколов В. И. Природопользование в США и Канаде: экономические аспекты. М., 1990, с. 57.

дівництво природоохоронних об'єктів або впровадження екологобезпечних технологій;

— цінове стимулювання виробництва екологічно чистої продукції, врахування екологічних затрат при вирішенні питання обґрунтованості підвищення цін на споживчі товари.

В системі економічного регулювання природоохоронної діяльності передбачено також заходи примусового характеру:

— податкові платежі за забруднення навколишнього природного середовища чи окремих його ресурсів понад гранично допустимі норми;

— штрафні санкції за недотримання природоохоронного законодавства, порушення екологічних стандартів тощо;

— екологічний податок на прибуток тих товаровиробників, що застосовують екологобезпечні технології;

— встановлення норм плати за природні ресурси залежно від їх якісного стану.

Зокрема, в деяких американських штатах існує практика стягування з фермерських господарств спеціальних податків, розміри яких залежать від величини втрати ґрунтів внаслідок ерозійних процесів. Конкретними розрахунками і практикою доведено, що зменшення змиву ґрунту на 50% можна отримати при податку в 10 центів за 1 т і на 90% — при податку в 1 долар за 1 т змитого ґрунту. Такий податок з економічної точки зору дає непогані результати при вирішенні завдання охорони як земельних, так і особливо водних ресурсів.

Незважаючи на безперечні, на перший погляд, переваги з точки зору мінімізації природоохоронних затрат, заходи примусового характеру не набули широкого практичного застосування як у США, так і в деяких інших країнах. Водночас у системі економічного стимулювання природоохоронної діяльності в останнє десятиріччя з'явилось немало нових моментів, зв'язаних з активним використанням ринкових механізмів в екологічному регулюванні. Це, зокрема, надання фірмам, концернам тощо можливості обмінюватися (а точніше, горгувати) «правом на забруднення» в межах загального ліміту на обсяг забруднень та ін.

Отже, результатом широкого застосування механізмів державно-правового та економічного регулювання природокористування та охорони навколишнього середовища в індустріально розвинутих країнах світу стали спочатку стабілізація, а потім і поступове зменшення масштабів негативних еколого-економічних наслідків забруднення та порушення природного середовища, локальне поліпшення якісних показників окремих природних ресурсів, оздоровлення в ряді регіонів екологічної ситуації взагалі.

Щодо аграрного сектора економіки, то, наприклад, за даними американських спеціалістів-екологів, майже 3/5 загального обсягу забруднень навколишнього природного середовища в США зумовлено інтен-

сифікацією сільськогосподарського виробництва. Шкода від антропогенних забруднень у розрахунку на душу населення в цій країні становить: у містах — близько 40 дол., а в сільському господарстві — 130 дол. на рік³. Американський спеціаліст Л. Браун виділив три основних глобальних екологічних проблеми, які мають бути пріоритетними на сучасному етапі для всіх країн світу. Це — ерозія ґрунтів і боротьба з нею; антропогенні навантаження на екосистеми та їх мінімізація; виснаження органічної сировини.

Характер і стан зазначених проблем впливають на всі аспекти життєдіяльності людини, насамперед, на перспективи вирішення продовольчої проблеми у світі. Тому питання впливу сільськогосподарського виробництва на навколишнє природне середовище, зменшення його забруднення та поліпшення якості продуктів харчування є, зрештою, предметом широкомасштабних фундаментальних і прикладних досліджень у країнах з високорозвинутим агропромисловим комплексом.

До основних проблем охорони земельних ресурсів у країнах Західної Європи і Північної Америки належить захист ґрунтів від ерозії та деградації, а також від хімічного забруднення. Як свідчать дані загальнонаціонального обліку земельних ресурсів у США, щорічно тут втрачається внаслідок водної та вітрової ерозії близько 4 млрд. т ґрунту, а з орних земель — понад 3 млрд. т. Загалом по країні ерозійними і дефляційними процесами охоплено більше 1/3 площі сільгоспугідь. Щорічно з сільськогосподарського обороту виводиться 400—500 тис. га земель⁴.

Шкода, яка завдається ерозією ґрунтів землеробству в США, досягає 1 млрд. дол. на рік. У загальному обсягу шкоди присутні прямі витрати, пов'язані з падінням урожайності, та додаткові витрати на добрива, а також непрямі витрати. Проте шкода, яка завдається навколишньому природному середовищу і суспільству, за різними оцінками, в декілька десятків разів перевищує збитки власне в сільському господарстві. Вона оцінюється від 10 до 43,5 млрд. дол.⁵

Сільське господарство в країнах Заходу, як і в Україні, до речі, є головним джерелом антропогенного забруднення ґрунтів і водойм, зокрема агрохімікатами. В тих же США щорічна шкода, що завдається навколишньому природному середовищу та здоров'ю населення від використання агрохімікатів у землеробстві, стано-

³ Див.: Интенсивное развитие агропромышленного комплекса. К., 1990, с. 173; Ли-сицин Е. Н. Охрана природы в зарубежных странах. М., 1987, с. 163.

⁴ Див.: Иоаннесян С. Л. Эрозия почв и борьба с ней в США. «США: экономика, политика, идеология» № 1, 1991, с. 86.

⁵ Див.: Мамаева Г. Г. Борьба с эрозией почв в США: обзорная информация. «Наука», 1992, с. 1.

вартість близько 2 млрд. дол.⁶. На жаль, відповідні оцінки по Україні відсутні, хоча вкрай необхідні.

Все це й зумовило розробку та прийняття в зазначених країнах ефективного і діючого землеохоронного законодавства, впровадження чіткої системи державного управління охороною земельних ресурсів, застосування різноманітних економічних підходів та механізмів з метою раціоналізації землекористування та поліпшення охорони ґрунтів. Тут система землеохоронного законодавства об'єднує дві взаємозв'язані групи законів:

1. Загальні законодавчі акти, що регулюють режим охорони земель від забруднення та виснаження.

2. Спеціальні законодавчі акти, які передбачають правовий режим охорони і використання для окремих категорій земель.

У США до першої групи нормативних актів належать: закон про охорону ґрунтів (1935 р.); національний закон про охорону навколишнього середовища (1969 р.); закон про контроль забруднення вод (1972 р.); закон про охорону ґрунтів і водних ресурсів (1977 р.); закон про продукцію безпеку (1985 р.), а також закони, спрямовані на контроль хімічного забруднення ґрунтів і продукції (закон про інсектицидах та фунгіцидах; закон про харчових, лікарських і косметичних товарах).

У США як і в багатьох інших розвинувих країнах, проведена чітка, науково обгрунтована класифікація сільськогосподарських земель за критерієм їх продуктивності у відповідності з фізичними властивостями ґрунтів. Землеохоронне значення такої класифікації полягає в тому, що для кожного класу земель (а їх виділено 8), розроблено детальні рекомендації щодо їх використання й охорони, спрямовані на застерігання деградації та виснаження ґрунтів. Критерієм тут є інтенсивність обробітку земель, яка залежить від вирощуваної культури, а також від характеру та кількості ґрунтозахисних заходів.

Управління охороною земельних ресурсів у країнах Західної Європи і Північної Америки здійснюється спеціально створеними центральними та регіональними (місцевими) органами. В США, наприклад, провідну роль в охороні земель від ерозії відіграє Міністерство сільського господарства. Вісім підрозділів цього міністерства прямо чи посередньо займаються питаннями охорони ґрунтів і водних ресурсів. Серед них — служба охорони ґрунтів; служба стабілізації сільського господарства та охорони сільськогосподарських ресурсів. До 60% обсягу асигнувань на земле- і водоохоронні заходи міністерство виділяє саме службі охорони ґрунтів⁷.

Проте однією з основних особливостей природоохоронної політики США в 80—90-роках є підвищення ролі штатів і місцевих органів влади в розробці та виконанні заходів по охороні сільськогосподарських угідь. Для цього збільшуються асигнування з їх боку, а також створено на кожному адміністративному рівні (штатів і місцевих органів влади) спеціальні комісії, які розробляють плани ґрунтозахисних заходів і координують діяльність у цій сфері.

У Канаді питання раціонального використання та охорони земель на федеральному рівні підпорядковані Міністерству сільського господарства і земельному директорату при Міністерстві охорони навколишнього середовища. Уряди провінцій регулюють питання землекористування на тих площах, які їм належать, розробляють рекомендації по раціональному використанню земель для приватних землевласників, плани заходів по охороні та екологічнобезпечному використанню земельних ресурсів на рівні муніципалітетів.

Контроль за хімічними забрудненнями земельних і водних ресурсів та сільськогосподарської продукції в країнах Заходу здійснюється, як правило, спеціалізованими органами при центральних природоохоронних відомствах (або міністерствах). Так, у США це відділ пестицидних програм федерального Агентства по охороні навколишнього середовища. Крім того, хімізація агробізнесу суворо контролюється незалежними позавідомчими органами не лише на федеральному, але й на рівні штатів.

Все це спонукає аграрних товаровиробників широко застосовувати ґрунтозахисні системи та екологічнобезпечні технології в землеробстві. Їх швидке поширення зумовлене також і тим, що при цьому досягається, з одного боку, суттєвий екологічний ефект, а з другого — має місце значна економія витрат, пального, робочої сили тощо. В зв'язку з великим хімічним забрудненням ґрунтів і аграрної продукції дедалі більше й більше фермерських господарств переходять на так звану біоекологічну (органічну) систему землеробства, яка забезпечує одержання екологічно чистих продуктів. За такої системи майже повністю або значною мірою виключається застосування мінеральних добрив, пестицидів та інших агрохімікатів.

Державна політика в галузі охорони і збереження земель — найважливішою ресурсної бази агробізнесу — в країнах, про які тут йдеться, спрямована, а точніше підпорядкована вирішенню одночасно трьох суперечливих завдань. Перше — це максимізація доходів фермерських господарств за найкоротший період; друге — збереження високої продуктивності землі для нинішнього та майбутніх поколінь; третє — це максимальне зменшення шкоди, яка завдається навколишньому природному середовищу сільськогосподарською діяльністю суспільства.

З цією метою при розподілі асигнувань на охорону навколишнього середовища

⁶ Див.: Данилин Г. Д. Хімікати в пише: угроза здоровью. «Международная экономика и международные отношения» № 9, 1992, с. 135.

⁷ Див.: Мамаева Г. Г. Знач. праця, с. 3.

пріоритет у розвинутих країнах віддається заходам по охороні земельних і водних ресурсів. До речі, від того, як охороняються земельні ресурси, великою мірою залежить екологічний стан водойм. Державні затрати на протиерозійні заходи, наприклад, у США зросли з 354 млн. дол. у 1979 р. до понад 2,0 млрд. дол. у 1989 р., або майже в 6 разів. Якщо в 1979 р. питома вага затрат на протиерозійні заходи в загальному обсязі асигнувань по Міністерству сільськогосподарства становила 40,7%, то в 1989 р.— 86%⁸.

Нині в США Міністерство сільськогосподарства здійснює реалізацію 27 різних програм, спрямованих на боротьбу з ерозією ґрунтів. Вони включають різноманітні питання — від наукових досліджень до участі фермерів у ґрунтовоохоронних заходах. При цьому участь фермерських господарств у всіх програмах, що здійснюються Міністерством сільськогосподарства, є виключно добровільною. Але держава за допомогою відповідних економічних підойм практично спонукає їх брати участь у реалізації зазначених програм. Адже в межах програм частка фермера в загальному обсязі асигнувань становить від 50 до 75% вартості протиерозійних заходів.

Новий етап у землеводоохоронній політиці в США розпочався після прийняття в 1985 р. закону про продовольчу безпеку. В ньому ефективно поєднуються інтереси як сільськогосподарських товаровиробників, так і охорони навколишнього природного середовища, тобто екології. Він спрямований, якщо коротко говорити, насамперед на захист сильноеродованих земель. До прийняття цього закону фермери могли не брати участі в федеральних програмах протиерозійних заходів, а отримувати фінансові субсидії з інших каналів по лінії Міністерства сільськогосподарства (зокрема, з фонду підтримання рівня цін і доходів, страхового фонду і т. п.). Відповідно до положень закону 1985 р. фермер позбавляється всіх державних субсидій, якщо на землях, де рівень змиву ґрунтів перевищує максимально допустимий, не здійснює протиерозійних заходів, рекомендованих службою охорони ґрунтів.

Стимулювання фермерів, організаційно-економічні механізми впливу на них з метою активізації їх участі та діяльності в реалізації передбачених заходів здійснюється шляхом:

— надання фермерам технічної допомоги і компенсації їм до 50% всіх затрат, зумовлених залуженням, облісненням тощо;

— виплати грошових винагород за виведення із сівозміни сільськогосподарських земель і підтримання на них трав'яного покриву;

— надання фермерам права включати у поточні витрати і повністю відшкодовувати

⁸ Див.: Мамаєва Г. Г. Знач. праця. с. 15.

протягом року капітальні вкладення в заходи по охороні земельних і водних ресурсів (у розмірі до 25% прибутку, з якого сплачуються податки).

Цим законом передбачено також протягом 10 років вивести з сільськогосподарського обороту на певний період 16—18 млн. га сильноеродованих земель з наступним їх використанням під сіножаті, пасовища та під заліснення. Водночас загальна площа земель, що вибувають з обороту, в будь-якому районі не повинна перевищувати 25% всіх орних угідь. Лише в 1988 р. на реалізацію заходів, спрямованих на боротьбу з ерозією земель, Міністерство сільськогосподарства США асигнувало 1,2 млрд. дол.⁹

Всі програми в галузі охорони земельних ресурсів у США входять до національних програм і є складовими частинами загальної системи управління природокористуванням та охороною навколишнього середовища.

Економічні підойми землеохоронного регулювання, зокрема на загальнодержавному рівні, широко використовуються в країнах ЄЕС. При виведенні з сільськогосподарського обороту еродованих земель на певний період і створенні так званих «зелених парів» державні органи компенсують аграрним товаровиробникам тимчасові економічні втрати в розмірі середньорічного доходу з одиниці земельної площі. В Англії відповідно до програми виведення з обороту посівних площ фермери (вони мають вивести на 5 років щонайменше до 20% своїх земель, що знаходяться в обробці) щорічно одержують від 150 до 200 ф.ст./га. Максимальний рівень плати встановлюється для тих фермерських господарств, які відводять свої земельні ділянки під постійний пар чи ліс¹⁰.

У розвинутих європейських країнах нині здійснюється політика стимулювання інвестицій у заходи, що спрямовані на запобігання забрудненню навколишнього природного середовища при веденні сучасного аграрного виробництва. Головне джерело — державні субсидії. Обсяги цих субсидій нерідко досягають половини необхідних екологічних затрат. У деяких країнах кошти для інвестування природоохоронної діяльності нагромаджуються в спеціально створених фондах, в яких акумулюються платежі за забруднення навколишнього середовища, за відшкодування завданої шкоди тощо.

З аналізу досвіду вирішення екологічних проблем у країнах Західної Європи та Північної Америки можна зробити кілька узагальнюючих висновків. Перший: держава, урядові структури відіграють тут найважливішу роль у розробці та реалізації природоохоронної екологічної політики загалом і землеохоронної зокрема. В основі

⁹ Див.: Там же, с. 10—11.

¹⁰ Див.: Кисилев С. В. Государственное регулирование агроэкономики Великобритании. «Вестник сельскохозяйственной науки» № 2, 1992, с. 122.

цієї виваженої, всебічно науково обгрунтованої політики лежить принцип оптимального поєднання і органічної взаємодії правових, адміністративних, організаційних та фінансово-економічних механізмів впливу на суб'єктів господарювання з метою підвищення їх заінтересованості і відповідальності в здійсненні ефективних заходів екологічного призначення.

Другий висновок: з широкого кола адміністративно-правових, організаційних і фінансово-економічних підойм, що їх застосовують нині розвинуті країни світу, для України абсолютно всі мають велике практичне значення. Адже наша держава тільки починає розробляти своє власне екологічне законодавство, створювати самостійні організаційно-управлінські структури у сфері природокористування і охорони навколишнього природного середовища та формувати концепцію платного природоко-

ристування. І дуже важливо, щоб ці питання вирішувались належним чином, з урахуванням світового досвіду.

Третій висновок полягає в тому, що подолати гостру екологічну кризу, яка охоплює понад дві третини території України, і особливо кризу в землекористуванні, не можна без держави, державних інститутів, державного керівництва, без законів, чітко обгрунтованих концепцій і програм. Наївно вважати, що як тільки механізми командної економіки будуть демонтовані, ринкові сили почнуть ефективно діяти і все вирішиться найкращим чином. Навіть у тих країнах, для яких характерні класичні ринкові відносини, нині широкомасштабно використовуються як ринкові механізми, так і ієрархія.

Гонорар за публікацію статті автори вносять у фонд підтримки журналу.

ЗВ'ЯЗОК ЕКОЛОГІЧНОЇ РЕНТИ З РЕГІОНАЛЬНОЮ ОСНОВОЮ ВІДТВОРЕННЯ РОБОЧОЇ СИЛИ

В. КУЗІН,

Л. НОВИК,

професори, доктори економічних наук,

М. КОРХ

(Керч)

При розгляді рентних відносин основна увага приділяється сільськогосподарській земельній ренті. Відомі значні дослідження рентних відносин у добувній промисловості та лісовому господарстві. Проте недостатньо вивченою залишається проблема рентних відносин з приводу використання різноякісних екологічних ресурсів. В умовах переходу до ринку особливої актуальності набувають питання, що стосуються безпосередньо відтворення робочої сили і пов'язані з безпосереднім середовищем її проживання.

Ще древні філософи стверджували, що людина — міра всіх речей. Сучасна ринкова цивілізація по-іншому трактує смисл життя, визначаючи його рівнем доходності та затратами на відтворення, в тому числі на відтворення самої людини. Стосовно до людини можна стверджувати, що відтворення її життя визначається двома факторами: по-перше, суб'єктивними суспільни-

ми умовами і по-друге — якістю природного середовища, неоднаковою в різних регіонах і країнах. У кращому природному середовищі створюються більш вигідні передумови для життя людини. Це пов'язано з тим, що окрема людина і все людське суспільство є частиною природи і, отже, повинне розвиватися у відповідності із законами природи. Природа є первинним джерелом усіх продуктивних і споживчих елементів людського життя. Проте економічного характеру набувають ті елементи природи, які опосередковуються працею. Ця частина природного середовища входить до суспільного багатства. Але й інші складові частини природи — дикорослий ліс, сонячне світло, повітря тощо — не байдужі людям, оскільки справляють значний вплив на життєдіяльність людини.

Екологічним умовам життєдіяльності у будь-якому суспільстві властива певна